



# DOĞU ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ

## DOGUS UNIVERSITY JOURNAL

e-ISSN: 1308-6979

<https://dergipark.org.tr/pub/doujournal>

### DAVID RICARDO'NUN GÖRÜŞLERİNİN İKTİSADİ ADALET BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

#### EVALUATION OF DAVID RICARDO'S OPINIONS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC JUSTICE

Yaşar ALKAN<sup>(1)</sup>

**Öz:** Bu çalışma, Klasik Okul'un önde gelen isimlerinden biri olan David Ricardo'nun eserlerinde ele aldığı konuları, iktisadi adalet kavramı bağlamında inceleme amacına sahiptir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Ricardo'nun hayatı ve başlıca eserleri ele alınmaktadır. Sonrasında adalet ve iktisadi adalet üzerine yaptığı değerlendirmeler incelenmektedir. En dikkat çeken eseri olan "On the Principles of Political Economy and Taxation", bunlar üzerine çalışan çeşitli bilim insanlarının bakış açıları da dikkate alınarak iktisadi adalet perspektifiyle analiz edilmektedir. Ricardo, ekonomik politik olarak bilinen ve iktisat ile siyasetin kesişimini; piyasalar, devlet, fiyat, rant, kar, ücret gibi konular dahilinde inceleyen yöntemin en iyi uygulayıcılarından olmuştur. Sanayi devrimi İngiltere'nin durumunu ve ekonomik yansımalarını gözler önüne seren çalışmalarıyla dikkat çekmiştir. Para, bankacılık sistemi, faiz oranı ve döviz kuru gibi konuları, klasik iktisadi düşünce mantalitesiyle analiz etmiştir. Ricardo'ya göre, sayılan bu kavramlar, iktisadi adaletin geniş kitlelere yayılmasına imkân veren ya da engelleyen araçlardır. O, toprağın fiyatının ve toprak rantının orta ve uzun vadede geçirdiği değişimin asıl sorun olduğunu ifade etmiştir ve bunun, iktisadi adaletin tesisini engelleyen olduğu yıkıcı bir etmen olduğunu söylemiştir. Serbest ticaretin faydaları üzerine geliştirdiği "Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi" ile tanınırlığını artırmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** David Ricardo, Adalet, İktisadi Adalet, Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi

**Abstract:** This study aims to examine the issues addressed in the context of the concept of economic justice in the works of David Ricardo, who is one of the leading figures of the Classical School. For this purpose, Ricardo's life and main works are discussed. Then, his evaluations on justice and economic justice are examined. His most notable work, "On the Principles of Political Economy and Taxation", is analyzed from the perspective of economic justice, taking into account the perspectives of various scientists who have worked on them. Ricardo is one of the best-known practitioners of the method that examines issues such as markets, state, price, rent, profit and wage which define the intersection of economics and politics, known as political economy. He gained attention for his works that revealed the situation and economic reflections of England during the Industrial Revolution. He analyzed issues such as money, the banking system, interest rates and exchange rates with the mentality of classical economic thought. According to Ricardo, these concepts are tools that enable or hinder the spread of economic justice to large masses. He argued that the changes in the price of land and land rents in the medium and long term are key issues and that this is a destructive factor that prevents the establishment of economic justice. He is also recognized for developing the theory of The Principle of Comparative Advantage, which emphasizes the benefits of free trade.

<sup>(1)</sup> Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kula Meslek Yüksekokulu; yasar.alkan@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9553-5646

Geliş/Received: 27-03-2024; Kabul/Accepted: 08-07-2024

**Keywords:** *David Ricardo, Justice, Economic Justice, The Principle of Comparative Advantage*

**JEL:** *B1, B4, F5*

## 1. Giriş

David Ricardo, iktisat teorisinin gelişimindeki rolü ve politik ekonominin klasik anlayışını en iyi yansıtan düşünürlerden biri olmasıyla dünya genelinde tanınan bir bilim insanı olmuştur. Klasik liberalizme yaptığı katkılar sayesinde on dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde ekonomik düşüncenin belirleyici isimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. İktisadi düşünce tarihi üzerine yapılan çalışmalarda sıkça yer verilen Ricardo, marjinal devrim denilen döneme kadar ekonomi bilimini deyim yerindeyse hegemonyası altına almıştır. Klasik okul şeklinde bilinen düşünce akımının önde gelenlerinden olma başarısını yakalaması ve özellikle dış ticaret üzerine ortaya koyduğu görüşlerin etkisiyle sembol haline gelmiştir. Büyük Britanya, sömürgeleri ve uluslararası ticaret gücü sayesinde tarihin en büyük imparatorluklarından biri olurken, bunun işleyen çarkı kabul edilebilecek Sanayi Devrimi, ekonomiyi domine etmiştir. Servetin eşitsiz dağılımı konusu, bin yıllar boyunca süregelen bir durumu ifade etse bile Sanayi Devrimi, iktisadi adaletsizliği sermayedarlar lehine olacak şekilde aşırı düzeyde artırmıştır. Geniş halk kitlelerinin refahtan aldığı pay giderek azalmaya başlamıştır ve bu nedenle tepkisel olarak ekonominin daha adil bir tahsisi içerecek şekilde düzenlenmesine yönelik sesler yükselmeye başlamıştır. Böyle bir zaman diliminde, bilimin ve teknolojinin ilerlemesiyle meydana gelen sosyal ve iktisadi değişimlerin incelenmesi, yorumlanması gerekmektedir. Ekonomik açıdan bu analiz görevini en iyi şekilde icra edenlerin ise Smith, Bentham, Malthus, Say, Senior, Mill, Say ve Ricardo olduğu söylenebilir. Ricardo, çalışmalarında temel ekonomik konulara yönelik açıklamalar yaparken, adalet ve iktisadi adalet kavramına ilişkin görüşler de sunarak literatüre büyük katkılar sağlamıştır.

Ricardo'nun görüşlerini inceleme hususunda kaynak kabul edilebilecek bir unsur olarak adalet; kapsamı ve işleyiş biçimi ne olursa olsun, hakların ve yükümlülüklerin ölçülü ve hakkaniyete uygun şekilde ihdas edilmesini sağlamaktadır. Aşırılıkların ve orantısız eylemlerin dengelenmesine hizmet etmektedir. Adalet en öz haliyle denge demektir. Adaletin insanlar arasında tezahürü olan adil toplum ifadesi, sosyoekonomik ve politik açıdan dengeli toplumu işaret etmektedir. Ricardo, adaleti, adaletsizlik oluşturan ve oluşturmayan çeşitli durumlar üzerinden analiz etmeye yönelik argümanlar sunmuştur. Ona göre malların üreticisi konumundaki kiracılar, vergiyi, toprak sahibine değil de tüketiciye yüklediğinde, fiyat aynı anda vergi oranında yükseldiğinden ve sonradan da çok değişiklik göstermeyeceğinden vergi, ilk başta adaletsiz değilse, sonradan adaletsiz hale gelmez. Dolayısıyla rant ve uygun bir vergi, üreticilerin, tüm yükü tüketicilere yıkmalarına engel olup yasal olarak denetlendiğinde adaleti sağlayabilir. Kârlara konulacak aşırı bir vergi, malların fiyatlarının yükselmesine neden olup adaleti ve iktisadi adaleti zedeleyebilir. Herkesin, imkanları ölçüsünde devlet harcamalarına mükellef olması ve mülkiyetin hakkaniyete uygun oranlarda vergilendirilmesi de adalet hizmet etmektedir. Ricardo'ya göre adalet, büyük bir erdemdir ve ufak meselelere kurban edilmemelidir (Ricardo, 2018: 159-163/212).

İktisadi adalet ise faaliyete bağlı olarak üretilenlerin, üretim sürecine bilfiil dahil olanlar, bu sürece katılmak istemeyenler ya da isteseler dahi bilinen yahut bilinmeyen çeşitli nedenler yüzünden dahil olamayanlar arasında adil ve hakkaniyete

dayalı bir şekilde tahsis edilmesi konusudur (Alkan, 2018: 21-22). Adalet kavramı ile mündemiç olan iktisadi adalet, neredeyse herkesin talep ettiği ve fakat kişilerin gelire, servete, metalara sahip olup olmama düzeyine göre bunu arzu etme seviyesinin değiştiği, çetrefilli konuları içeren bir unsurdur. Metalden, bunların değişebilir değerlerinden ve nispi fiyatlarını düzenleyen yasalardan bahsederken, her zaman, yalnızca insan emeğinin kısıtlama olmadan sarf edilmesiyle miktar olarak artırılabilen ve üretiminde rekabetin işlediği metalar kastedilmektedir. Dolayısıyla Ricardo, yalnızca üretiminde rekabetin kısıtlama olmaksızın işlediği metaları ele almaktadır (North, 1915: 797). İnsanlık tarihi boyunca filozofların ve özellikle çağımızda sosyal adalet bağlamında çalışan bilim insanlarının temel ilgi alanlarından biri olan iktisadi adalet, bölüşümün (dağıtımın, tahsisin), kimler tarafından ve hangi oranlarda yapılacağını incelemektedir. Ricardo, ekonomik konuları ele alış biçimiyle iktisadi adaletin sağlanmasına yönelik bilgiler sunmaktadır ve bu çalışma da Ricardo’nun iktisadi adalet üzerine görüşlerini inceleme amacının tezahürüdür.

## 2. David Ricardo Hakkında

David Ricardo (1772-1823), Hollandalı bir Yahudi olup borsa acenteliği yapan Abraham Ricardo’nun oğlu olarak Londra’da dünyaya gelmiştir. 14 yaşından itibaren babasının yanında çalışmaya başlamıştır. Eğitim ile ilgili faaliyetlere fırsat bulamadığı halde döneminde çıkan ekonomik yayınları yakından izlemiştir. Quaker mezhebinden Hristiyan bir kızla evlenmek için Üniteryen mezhebine girerek din değiştirmiş, ailesiyle arası açılmıştır. Tek başına yaşamaya başlayan Ricardo, teşebbüslerinde eyleme geçme yönünden serbest kalarak, ekonomik sorunlar üzerindeki büyük yeteneğinin de yardımıyla henüz 26 yaşında, kendisini ölünceye kadar geçindirecek bir servetin sahibi olmuştur. Yerinde kararlar vermesi ve hesap işlerindeki hayrete değer çabukluğu, bu servetin hazırlayıcısı olmuştur. Mali durumunu yoluna koyan Ricardo, artık bütün ilgisini iktisadi meseleler üzerinde toplamış ve bu arada da matematik, kimya ve jeoloji ile ilgilenmiştir (Checkland, 1952: 372-375; Fonseca, 2004).

Ricardo, on sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreği arasında denk gelen kısa sayılabilecek ömrünü; devrimler, kaosun getirdiği ayaklanmalar, savaşlar, hızla artan nüfus, ekonomik durgunluk, yeni alanlara yapılan yatırımlarla süreklilik kazanan teknolojik gelişmelerden ortaya çıkan devrimlerin ve yeni girişimcilerin ortaya çıktığı çalkantılı bir dönemin İngiltere’sinde geçirmiştir. Yaptığı gözlemlerde üstün soyutlama, güçlü mantık, bütüncül çözümlenme ve sentez yeteneğiyle dikkat çekmiştir. Yaşadığı ortamı iyi inceleyip edindiği izlenimleri kuramlarında gerekçelendiren Ricardo, pozitif bilimlere duyduğu ilginin katkısıyla, 35 yaşında “Jeoloji Cemiyeti” (*Geological Society*) üyesi olmuştur. Ömrünü geçirdiği zaman diliminde İngiltere, ekonomik yapı ve ekonomiye yönelik tatbik edilen politikaların ortaya çıkardığı ilişkiler bakımından iktisadi adalet bağlamında irdelenmeye değer özellikler ihtiva etmektedir. Nitekim Ricardo da bu etkileri soyutlamıştır ve kuramlaştırmıştır. 1819’dan itibaren iş hayatından tamamen ayrılarak şehir dışına çekilmiştir. Sorun oluşturan hususların giderilmesi için gereken politikaları göstermesi ve siyasete olan ilgisi sayesinde İngiltere Parlamentosu Avam Kamarası üyesi olmayı başarmıştır. Parlamentoda öne sürdüğü fikirleri dolayısıyla bir otorite olarak kabul görmüştür. Konuşmalarıyla ve çalışmalarlarıyla dikkat çekmiştir. Parlamentodaki görevini sürdürürken vefat etmiştir (Galbraith, 2010: 76; Heilbroner, 2013).

Genel fiyat düzeyi, para, bankacılık sistemi, faiz oranı ve döviz kuru gibi konulara ilk ilgisi Londra borsasındaki işlemleriyle başlamıştır. Adam Smith'in *Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma* eserindeki analizler vesilesiyle değer kuramı, büyüme, dış ticaret gibi alanlara ilgi duymuştur. Yaşadığı zaman diliminde benzer konularda çalışan düşünürler ile fikir alışverişi yapmak için mektuplaşmıştır ve sürekli makaleler, risaleler yazmıştır. *On the Principles of Political Economy and Taxation*<sup>1</sup> eserinin yayınlanması tanınırlığını artırmıştır. Ricardo'nun ekonomiye doktriner anlamda en büyük katkıları "Karşılaştırmalı Üstünlük Kuramı" ve aynı çağda ele alınan ya da daha önceki dönemlerde analiz edilen teorileri bütünleştirerek oluşturduğu, dinamik bir metodoloji kullandığı uzun dönemli büyüme kuramı olmuştur. Dinamik büyüme sürecinin, yapısı itibarıyla sınıflar arası gelir dağılımının var olan (veri) koşullarda gitgide toprak sahiplerinin rantı lehlerine çevirmesine neden olacağından, girişimcinin kârını azaltıp ekonomik büyümeyi yavaşlatacağını söylemiştir. Bunlara bağlı olarak sonuçta ekonominin uzun dönemli durgunluğa gireceğini ve duraklayacağını tespit etmiştir. Ricardo, Sanayi Devrimi'ni ilk elden yaşamıştır ve Smith'in düşüncesini geliştirerek iktisadı, bu muazzam değişikliğin düzeyine getirmeye çalışmıştır. Yaşadığı çağın İngiltere'sinde en önemli ekonomist olarak kabul edilen ve "Ricardocu sosyalistler" olarak tanınacak bir okulun doğmasına bile temel olan çığır açıcı bir bilim insanıdır. Bunun da ötesinde, vefatından sonra uzun bir süre sonra bile politik ekonomi, "Ricardocu iktisat" şeklinde ifade edilmiştir. Politik ekonomiyi, zenginliğin (servetin) doğası ve sebepleri üzerine bir araştırma şeklinde ele almaktan ziyade, endüstriyel üretimin çıktısının oluşumunda uzlaşmış sınıflar arasındaki tahsis belirleyen kanunların araştırılması şeklinde değerlendiren Ricardo'nun ünü, zamana yenik düşmüş ve on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra kısmen gerilemiştir. 1960'lı yıllar ve sonrasında yeniden popüler hale gelen Ricardo adı, Batı üniversitelerinde, yeniden iktisadi akademik tartışmanın gündemine girmiştir. Ricardo, üslubuyla ve tüm bilgisiyle, yazdığı hemen hemen her şeyde entelektüel dokunuşunu yapmıştır (Ricardo, 2011: 176; Ricardo, 2018: 9-14; Savran, 1997: 14; Turanlı, 2000: 79).

Ricardo, Yarattıcı'nın görünmez elinin, uyum ve optimum refah yarattığı fikrine dayanan klasik ekonomi okuluna mensup olsa da işçilerle kapitalistler arasındaki mücadeleyi betimleyerek ekonomideki çatışma modelinin yolunu da açmıştır. Dünya ve toplum vizyonunda çatışma ve uyumu nasıl birleştireceğini bilen bir kişiye, kelimenin tam anlamıyla liberal denilebilir ve Ricardo, bu anlamda tam bir liberaldir. O, hoşgörülü bir bilim insanıdır ve defalarca yazdığı Malthus'un fikirlerine katılmasa bile nazik yanıtlar içeren tavrı ve karakteriyle bilimsel münazaranın sürdürülme usulüne örnek olmuştur (Heertje, 1970: 81).

### 3. Ricardo'nun İktisadi Adaletle Yönelik Görüşleri

Ricardo'ya göre iktisadi adalet de dahil olmak üzere tüm toplumsal olguların arkasında; doğal, normal, mutlak bir şeyin varlığı olduğuna ilişkin kuvvetli bir varsayım bulunmaktadır. Değerin görece karakterini saptamaya çalışırken, doğal bir şeyin var olduğu, tüm sapsmaların geçici ve istisna niteliğinde olduğu duygusu, zihninde varlığını sürdürmektedir. Bu mutlaklık düşüncesi, klasik iktisat döneminin tüm siyasi ve sosyal felsefesine hakimdir. Politik ekonomi, iktisadi faaliyet alanındaki ebedi sabit yasa ve ilkelerle ilgilenen bilim olarak, doğal hukuk adına sürdürülen

<sup>1</sup> "Politik Ekonomi ve Vergilemenin İlkeleri" şeklinde tercüme edilebilir. Barış Zeren, "Siyasal İktisadın ve Vergilemenin İlkeleri" olarak çevirmiştir (Ricardo, 2018: 1).

toplumsal ilişkilerdeki pek çok adaletsizliğin ve dolayısıyla iktisadi adaletsizliğin arkasında bulunan bu fikri irdelemektedir. Yönetim alanına uygulandığında *laissez faire* biçimini alan ve etiğe uygulandığında en eksiksiz ifadesini Kantçı etikte bulan davranış kuralları oluşturan bu mantalite, Ricardo için politik ekonomideki en iyi ifade biçimidir (North, 1915: 797-798). O, uzun bir dönemde, iktisadi adaletin çıktılarında olan "salt rekabet" unsurunun; fiyat, rant, ücret ve kârları oluşturacağını söylemiştir. Devlet müdahaleleri, savaşlar, emek ve sermayenin hareketsiz kaldığı haller, kısa vadeli etkilerdir ve bunlar ekonomik yapıyı uzun dönemde etkilemez. Ricardo, iktisadi adaletin sağlanmasına ilişkin temel konulardan biri olan fiyatı; malların üretim maliyetini belirleyen doğal fiyat, piyasada arz ve talebe bağlı olarak oluşan piyasa fiyatı şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bir malın üretim maliyeti; sermayenin etkinliğini sürdürmek için gerekli yenileme ve işletme masrafları, emeğin doğal fiyatı olan ücret, sermaye malları sahibinin kârı, mallardan alınan vergiler toplamı ile belirlenmektedir. Doğal fiyat, uzun bir dönemde belirlenen üretim maliyeti tarafından oluşmaktadır. Piyasa fiyatı ise kısa dönemi ifade etmektedir. Piyasada oluşan fiyat, doğal fiyatın üstünde ise üretim arttırılır. Çünkü bu tür mallara karşı talebin yüksek olması girişimcinin kârını yükseltmektedir. Malın piyasa fiyatının, doğal fiyatın altına düşmesi, üretimin azaltılmasına neden olmaktadır. Çünkü hiçbir üretici, doğal fiyatın altında bir fiyatla uzun süre üretimi sürdüremez. İktisadi adalete yönelen bu denge, her zaman sapma eğilimlerine karşı direnç göstermektedir (Ricardo, 2018: 63-66).

İktisadi adaletin temel odağı olan bölüşüm, Ricardo'ya göre çözülmesi gereken bir sorun olarak ekonomik sistemin bütününe anlaşılması hususunda kilit role sahiptir (Çetinkaya, 2017: 3). Sermayedarlar, sahip oldukları sermayeyi (rasyonel bir öngörü ile) en fazla kâr elde edecekleri alanlara yatırmaktadırlar. Kâr, bir bakıma serbest piyasa koşullarında sermayeyi yönlendiren bir göstergedir. Kâr nerede yüksek seyrediyor ise sermaye oraya yönelmektedir. Serbest piyasada sermaye, talebi izleyecektir. Ricardo'ya göre serbest rekabete dayalı olarak inşa edilmiş piyasa, uzun dönemde iktisadi adalete hizmet edip piyasa fiyatının doğal fiyat dolayında oluşmasına vesile olmaktadır. O, bölüşüm olayının değer sorunuyla birlikte ele alınması gerektiğini söylemektedir. Servetin dağılımı ise sosyal gelişmeye bağlıdır. Bir ülkede nüfus çoğaldıkça ekim alanları mecburen verimsiz topraklara doğru genişleyeceğinden gıda maddelerinin fiyatları yükselmektedir. Emek talebini çoğaltan ve rantı yükselten bu durum, iktisadi adalete zarar vermektedir (Bell, 1967: 228-229). Sosyal sınıflar arasında gelir bölüşümü konusunun ön plana çıkışı, Ricardo'nun büyüme kuramı ile gerçekleşmiştir. Ricardo'ya göre bölüşüm ile gerekçelendirilen gelir dağılımı, rant payını açıklayan marjinal prensibi ile geri kalan kısım olan ücretler ve kâr arasındaki bölümü tanımlayan artık prensibi uyarınca taksim edilmektedir (Kaldor, 1955: 84'ten aktaran Akdağ, 2020: 42-43). Bölüşümün hakkaniyete uygun şekilde yapılmamasından kaynaklanan gelir dağılımındaki bozulma, iktisadi adaleti sekteye uğratmaktadır.

Ricardo'ya göre iktisadi adaletin geniş kitlelere yayılmasına imkân veren araç olarak ücret; işçinin yaşamasını sağlayan ve neslinin azalmaksızın devamını temin eden doğal (gerçek, tabii) ücret ile pazarda emeğin arz ve talebine göre belirlenen piyasa ücreti olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ücret düzeyinin en düşük miktarı, en az (asgari) geçim oranı tarafından belirlenmektedir. Piyasa ücreti, daima doğal ücretin çevresinde döner fakat kısa vadede yükselmeler ve azalmalar olacaktır. Herhangi bir nedenden dolayı piyasa fiyatı, tabii fiyatın üstüne çıkarsa, işçi mutludur ve refahı artmaktadır. Bu sayede hayattaki zevkleri, geçimlik vasıtaları daha büyük bir oranda

elde etme imkânına erişmektedir. İşçilerin sağlıklı ve büyük bir aile yetiştirmesine vesile olan bu durum sonucunda eğer yüksek ücretler, nüfus artışını teşvik ederse ve dolayısıyla işçi sayısında artış gözlemlenirse, ücretler tekrar doğal fiyat düzeyine iner. Bunun da altına inebilir. Maddi yoksunluklar, işçi sayısını azalttığı veya işçi talebi yükseldiği zaman emek, doğal fiyatına yükselmektedir. Ricardo, nüfus artışını geçimlik ücret haddi ve fiili ücret haddi arasında bir fonksiyonel ilişki kurarak analiz etmiştir. Ona göre doğal ücret haddi, tarihsel bir değişken unsur olarak kendini göstermektedir ve sosyo-kültürel çevredeki değişimle birlikte yükselebileceği gibi, reel değer olarak aynı kalsa bile, nakit bazında değer bakımından tarımdaki azalan getirinin etkisi altında artabilir (Kazgan, 2000: 87; Turanlı, 2000: 86-88).

Kâr, maliyet ile satış fiyatı arasındaki fark şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bir malın değeri; faiz, kâr ve ücret gibi unsurları içinde barındırmaktadır. Rant, maliyete dahil değildir. Maliyetin üzerindeki fiyat, rantı meydana getirmektedir. Toprak sahibi rantını aldıktan sonra kalanı, sermaye sahibi ile işçiye bırakır. Kâr artarsa ücret azalır, ücret yükselirse kâr azalır. Toprak sahibinin payı devamlı arttığından kâr azalma eğilimi göstermektedir. Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri* çalışmasında, toprak rantı ile ilgili vergileri “Rant Vergileri”, “Toprak Vergisi” ve “Ev Vergileri” başlıkları altında incelemektedir. Aynı şekilde hammaddelerden alınan vergileri de değişik başlıklar altında yeniden anlatmaktadır. Ricardo’ya göre vergi, tarımsal ürünlerin ve ülke emeğinin devletin emrine verilmiş olan bir parçasıdır ve bu yüzden sermayeden ya da gelirden ödenmesi gerekmektedir. İrattan (mülklerin gelirlerinden) alınan vergiler verimlidir. Sermayeden alınan vergiler, yatırımları ve ülke ekonomisini zedeleyeceğinden olumsuzdur. Üretimden alınan vergi oranlarının yüksek olması, üretimi negatif yönde etkilemektedir. Ona göre bir ülkenin yıllık üretimi, yıllık tüketiminden fazla olur ise sermaye oluşumu artmaktadır. Sermaye, refahı artıran bir unsur olarak iktisadi adaletin tesisine olumlu yönde katkı vermektedir. Sermaye, üretimi artırmakla artar. Verimsiz tüketim arttığında sermaye de azalmaktadır. Eğer vergilendirmenin bir sonucu olarak tüketim azalır, vergi yükü gelir üzerine yüklenirse, sermaye oluşumu engellenmez. Eğer üretim artırılmaz ise, vergi yükü sermayeye yüklenmiş olur ve üretken alanlarda harcanmaya ayrılan fonlar azalır. Ricardo, bütün vergilerin sermaye oluşumunu etkilediğini düşünmektedir. Sermaye oluşumunun gücünü azaltmayan vergi yoktur. Bütün vergiler ya gelirden ya da sermayeden alınmaktadır. Lüks mallardan alınan vergiler, tüketiciye yansıtılmaktadır. Fakat zorunlu ihtiyaç malları üzerinden alınan vergiler tüketilen malların miktarını fazla etkilemez. Sanayi mallarından elde edilen kâra konan vergiler, bu mallardan elde edilen kârı genel kâr seviyesine düşürerek ticaretlerini cazip olmaktan çıkartabilir. Savaş masrafları da borçlanmadan çok vergilerden karşılanmalıdır (Ersoy, 2015: 291-301). Fizyokratlar ile Smith, milli gelirin kaynaklarını araştırırken; Ricardo, milli gelirin üretim faktörleri arasında nasıl dağıtıldığını irdeleyerek iktisat literatürüne önemli katkılar yapmıştır (Ricardo, 1951: 133-134/276-277/314; Ricardo, 2018: 23/108-109). Özellikle rant konusu, bunların en önde gelenlerindedir. Ricardo, Malthus’a yanıtında, rant sözcüğünü, değer oluşturma unsuru olsa dahi servet oluşturmaya bileşen bir şekilde ifade etmektedir (Ricardo, 2018: 318). O, Malthus’a gönderdiği mektupta, politik ekonominin öncelikli amacının refah artışı olmadığını söylemektedir. Aslolan refahın bölüşümü sorunudur (Aslan, 2023: 75; Keynes, 1936: 15).

Ricardo, kullanım değeriyle mübadele değerinin birbirinden ayrı olduğunu düşünmektedir. Ona göre değere etki eden faktörler, o eşyanın meydana çıkmasına (üretilmesine) neden olan emek ile onun nedret (kıtlık) derecesidir. Mübadeleye konu

olan mallar; değerini kıtlıktan alan ve onları elde etme yolunda harcanan emekten değer kazanan mallar şeklinde ikiye ayrılır. Yenisi yapılamayacak bir eşyanın değeri mütemadiyen nedret unsurundan ileri gelmektedir. Örneğin tanınmış bir ressamın tablosu gibi eşyalar o kadar azdır ki, değeri belirlerken bunları ölçü olarak değerlendirmek yersiz olduğundan Ricardo, bu malları dikkate almaya gerek olmadığını ifade etmektedir. Asıl önem arz eden, ikinci sınıftaki mallardır. Bunlar, bir ülkenin yaşamasını sağlayan ve emek ile üretilen mallardır. Böyle malların değerini saptamak için esas alınması gereken faktör, emek maliyetleridir. Ricardo'ya göre üretimde kullanılan emeğin miktarı ile niteliği, değer belirlenmesinde hayati bir önem taşımazlar. Ücret, bütün üretim kollarında eşittir. Sermaye ise nihai bir emek mahsulüdür. Rant, değer nedeni değildir, sonucudur. Açıklamalar dahilinde ücretler eşit olduğuna göre, malların birbirlerine oranı, onları elde etmek için harcanmış emek miktarına göre oluşacaktır. Dolayısıyla bir malı üretmek (elde etmek, ortaya çıkarmak) için ötekine oranla iki kat emek harcanmışsa, bu durumda mübadele değeri de iki kat olacaktır. Tartışmaya açık olan tüm bu analizler, iktisadi adaletin sağlanmasına yönelik süreçte, emek sermaye ikileminde emek lehine bir izlenim oluşturma eğiliminde olanlar için savunulabilecek görüşler sunmaktadır (Kuruca, 2012: 183-184; Ricardo, 2018: 27-29).

On dokuzuncu yüzyılın başlarında İngiltere nüfusu hızla artmıştır ve bu sebeple gıda meselesi ön plana geçmiştir. Gelinen noktada rant konusu, doğal olarak gereken önemi kazandırmıştır. Fizyokratlar, tarımdaki üretim faaliyetlerinin neticesi olarak fazla gelir elde edildiğini savunmuşlardır ki bu, tabiatın cömertliğinden ileri gelmektedir. Ricardo ise bu görüşü reddetmiştir ve fizyokratların savlarının tam tersine, doğanın cimriliklerinden dem vurmıştır. Ricardo'ya göre rant, toprağın kullanılması veya tahrip edilmesine karşılık olarak arazi sahibine, elde edilen son ürün üzerinden ödenen bir bedeldir. Ricardo'nun rant teorisi, toplumun gelişmesiyle birlikte toprak sahiplerinin, diğer faktör sahipleri aleyhine gelir elde ettiği savını içermektedir. Bunun önlenmesi isteniyorsa, dış ticaret serbest bırakılmalıdır ve gerekli bir uygulama olarak (toprak sahibine yansıtacağı için) rant vergilendirilmelidir. Ricardo, rant teorisiyle, serbest ticaret teorisine bir destek bulmuştur. Kapitalist sınıfın menfaati, gıda maddeleri fiyatının düşük olmasını gerektirir. Dolayısıyla toprağa; emek, makine ve sermayenin birlikte tatbik edilmesi suretiyle elde edilen toprak ürünleri, toplumun üç sınıfı arasında bölüştürülmektedir. Bunlar ise toprak sahipleri, sermayenin sahibi bulunan kişiler, toprağın ekilip biçilmesi için gerekli stoklar ve bu toprağın ekim biçim faaliyetlerinde emeklerini ortaya koyan işçilerdir. Aralarındaki adil tahsis konusu, iktisadi adaletin ne ölçüde tatbik edileceğine dair gerçekleştirmeleri belirlemektedir. Toplumun farklı evrelerinde rant, kâr ve ücret adları altında anılan ve bu sınıflarla paylaşılan toprak ürünü oranları farklı olmaktadır. Makasın açılması yahut daralması, iktisadi adaletin meydana gelme seviyesine etki etmektedir. Bu, öncelikle toprağın fiili verimlilik düzeyi olmak üzere, nüfus artışı, ustalaşma, sermaye birikimi, beceri ve tarımda kullanılan araçlara bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bir ülkedeki tarıma elverişli kabul edilen araziler, aynı verimde ise ve bunun da ötesinde ihtiyaçtan fazla ise rant elde edilemez. Eğer yeterli miktarda toprak varsa normal şartlar dahilinde kimse, toprak kiralama yolunu tercih etmez (Ricardo, 2018: 71-72).

Ricardo, nüfus artışı zorlamaları yüzünden ve artan bu nüfusa gıda temini için, ekim alanlarının daha verimsiz arazilere doğru genişleyeceğini söylemiştir. Bu zorunluluk, toprak sahibine rant ödenmesini gerektirir. En kötü koşullar altında bile arzı, talebe dengeleyebilmek için üretim yapmaya devam edenler, nüfus artışından dolayı talebi

karşılmak için yüksek maliyet fiyatı ile üretimde bulunanlar, rantın doğmasına ve yükselmesine neden olmaktadır. Böyle bir rant, “farktan doğan” veya “differansiyel rant” -*rente differentielle*- olarak adlandırılmaktadır. Ricardo, hububatın, rant ödendiği için pahalılaşmadığını tam aksine hububat fiyatları yüksek olduğu için rant ödendiğini söylemiştir. Bu gerekçeyle arazi sahipleri rant aldığı için buğday pahalı hale gelmemektedir, buğday pahalılaştığı için arazi sahipleri rant almaktadır. Ricardo, nüfus ve artan ihtiyaçlar karşısında entansif (yoğun, verimli) tarım yöntemine başvurulması halinde *azalan verim kanunu* işleyişi gereği yine rant ortaya çıkacağını belirtmiştir (Turanlı, 2000: 81-83; Ricardo, 2018: 103-104).

Dönem itibarıyla on sekizinci yüzyıl sonu ile on dokuzuncu yüzyıl başının, ekonomik ve sosyal dönüşüm hamlelerinin nesnel açıdan etkileyici olduğunu, bu ivmenin bizatihi tanığı olanlar açısından ise travmatik tecrübeler oluşturduğunu anlamak önemlidir. İktisadi adaletin tesisini engelleyen yıkıcı bir zaman dilimi olan bu evrede, Ricardo, toprağın fiyatının ve toprak rantının orta ve uzun vadede geçirdiği değişimin asıl sorun olduğunu ifade etmektedir. Karamsar addedilebilecek bu öngörü, zamanla haksız çıkmıştır. Toprak rantı, uzun müddet yüksek seviyelerde kalsa dahi, sonunda tarımın milli gelir içindeki payı ve dolayısıyla ağırlığı azaldığı için tarım arazisinin değeri, diğer zenginlik unsurlarına ve ölçülerine kıyasla dramatik, sahipleri açısından korkunç addedilebilecek bir biçimde düşmüştür. 1810 yıllarında yazan Ricardo'nun, o yüzyılın ilerleyen kısmında büyük bir önem taşıyacak olan teknik ilerlemeyle adeta çığ gibi gelen endüstriyel büyümeyi öngörüp analizler yapması şüphesiz olanaklı değildir. Ricardo, gıda ve tarımın baskısından tamamen kurtulan bir dünyayı ve insanlığı hayal edememiştir. Bu, bir suç, kabahat olarak addedilemez (Barber, 2007: 95).

İktisadi adaletin temel belirleyicilerinden biri olan arz talep dengesidir ve bunu da fiyat düzeyi gerekçelendirmektedir. Fiyat, modern zamanlara gelene kadar temel olarak *justum pretium* olarak bilinen ve *adil fiyat* şeklinde tercüme edilebilen dengeleyici yöntem ile gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. Adil fiyat tezinin egemen olduğu klasik Orta çağ ekonomisi; verimliliğin düşük olduğu, taşıma maliyetlerinin yüksek seyrettiği, ihtiyacı gidermeye yönelik geçimlik üretimin yapıldığı, ticaret hacminin ve para kullanım oranının sınırlı olduğu, işgücü mobilitesinin neredeyse hiç bulunmadığı sanayi öncesi bir ekonomik düzeni temsil ettiği için verimliliğin artışı ve sermaye birikimi gibi konular gündeme çok az gelmiştir. Böyle bir sistemde, Aristo'dan hareketle açıklamalar yapan Orta çağ dönemi Katolik Hıristiyan din adamları, bir mal için adil fiyatın, o malın üretim maliyetine göre belirlenen değer olduğunu ifade etmişlerdir. Herhangi bir mal için belirlenen fiyat, adil fiyatın altında yahut üstünde bir meblağ şeklinde değerlendirildiğinde adaletsizlik meydana gelmektedir. Adil fiyatın üstünde bir fiyat, tüketicileri mağdur etmektedir, altında olduğunda ise tüccar mağdur olmaktadır. Ahlaki ve ılımlı bir kâr oranı, kabul edilebilirdir. Adil fiyat teorisine uymayan tüccarlar, fahiş fiyatlarla büyük servetler elde edip kendi faydalarını en yüksek seviyeye çıkarsalar bile topluma zarar verirler. Nihayetinde fakirleşen toplum, tüccarın çıkarına hizmet etmez. *Justum pretium*, norm olarak ilerleyen süreçte sistemi yeniden olması gereken fiyatlara doğru yönlendirecektir. Adil fiyat, piyasa ile toplumu iktisadi adalete sevk edecektir (Walsh ve Lynch, 2008: 54'ten aktaran Kabaş, 2020: 219; Küçükkalay, 2019: 44). İlerleyen süreçte ortaya çıkan modern ekonomi teorisi, Adam Smith ve Ricardo gibi Aydınlanma düşünürlerinin argümanlarıyla adil fiyat olgusunun ortadan kaybolmasına neden olmuştur. Toplum için faydalı mal ve hizmet üretme saiki silikleşmiştir. Para kazanma, yüksek kar elde etme amacı, adil fiyat normunun



ötelenmesine neden olmuştur. Modern ekonomi teorisi için adil fiyat, piyasanın işleyişine normatif müdahalelere yol açar ve piyasaların etkinliğini azaltıp verimsizliğe neden olur. Kabul edilebilir olmayan bu durum yüzünden adil fiyat olgusu, modern ekonomi teorisinin ortaya çıkışıyla piyasa sisteminde mekanik olarak belirlenen denge fiyatı olgusuna dönüşmüştür (Walsh ve Lynch, 2008: 54/124’ten aktaran Kabaş, 2020: 219). Modern ekonomi anlayışına dayanan fiyat konusundaki değerlendirmeleriyle önde gelen isimlerden biri olan Ricardo’ya göre toprak ve denge unsuru olarak fiyatı, toplumların gelişimlerini ve değişimlerini gözlemleme açısından önem arz etmektedir.

Ricardo’nun öngörüsüne göre toprağın fiyatı, ‘‘kıtlık teorisi’’ne dayanmaktadır ve bu teoriye göre belli fiyatlar, uzun zaman diliminde çok fazla artma potansiyeli taşımaktadır. Meydana gelen artış yüzünden toplumların bütün dengesi bozulabilir. Düzenleyici bir sistem olarak fiyat, milyonlarca insanın -günümüz küresel ekonomisinde milyarca bireyin- ekonomik faaliyetlerini koordine etme gibi çok hayati bir role sahiptir. Sorun ise bu sistemde ne sınır ne de ahlaki dayanaklar olmamasıdır. Geçmişin izlerini takip ederek günümüzdeki durum irdelendiğinde, Ricardo’nun ortaya koyduğu modeldeki tarım arazisi fiyatları yerine, yirmi birinci yüzyılda büyük başkentlerdeki gayrimenkul fiyatları veya petrol fiyatları, zenginliğin küresel paylaşımını analiz etme açısından önemli araçlardır. Ricardo tarafından öngörülen felaketi çağrıştıran ve önemli toplumsal, politik ve iktisadi dengesizlikler ortaya çıkaran ülke iç dinamikleri ve ülkeler arasında kriz noktaları bulunmaktadır. Elbette, ekonomide bu süreci dengeleyebilecek arz ve talep mekanizması vardır. Bireysel olarak değerlendirildiğinde eğer kişi, hayatını sürdürebilecek makul bir servete sahip ise petrol ürünlerinin ve gayrimenkullerin fiyat artışı karşısında, bu durumun etkilerini telafi etmeye yönelik olarak kırsal bir alanda yaşamayı ya da bisiklet kullanmayı (ya da ikisini birden yapmayı) tercih ederek kendini kurtarabilir. Fakat böyle bir serveti ve gelir getiren işi olmayan birisi, kırsal alanda arsa, mülk alıp bir düzen kurmaya kalksa bu, onlarca yıl sürebilir. Daha kötü bir gelecek senaryosunda ise petrol ve gayrimenkul sahipleri, tüm dünya nüfusunun geri kalanına oranla kıyaslandığı çok büyük bir servet birikimine sahip olduklarından kırsal kesimler de dahil olmak üzere mülkiyet ihtiva eden ve satın alınabilecek her şeyi yasal açıdan uygun şekilde satın almış olabilirler. Dolayısıyla iktisadi adaletin tesisinde servet ve mülk edinimi konusu, bireysel analizden ziyade toplumsal kapsamda değerlendirilmelidir (Kazgan, 2000: 86; Piketty, 2014: 6-8).

### 3.1. Para Arzı ve İktisadi Adalet Etkileri

Ricardo, parayı, temsili değeri (*embodied value*) ifade etmek için kullanmıştır. Ona göre -para arzındaki değişimlere bağlı olsun ya da olmasın- ücretlerdeki bir artış, malların fiyatlarının yükselmesini kaçınılmaz kılacaktır. Bu durum, malların birbiriyle değişim oranını etkilemeyecektir. Böylesine bir farklılık, parasal farklılıktır. Ricardo’nun kendi zamanının para sorunlarını halletmek üzere sarfedilen gayretlerle çok yakından ilgilenmesi, İngiltere ve Fransa arasındaki savaşlar sonucunda kâğıt para rejimine gidilmesiyle yakından ilişkilidir. *The High Price of Bullion*<sup>2</sup> (1810) eserinde, iyi tanzim edilmemiş kâğıt para sisteminin, ülke parasına olan zararlarını açıklamıştır. Ricardo, on yedinci yüzyıldan itibaren dolaşıma sürülen kâğıt paranın sağladığı teşvik ile dinamizm kazanan ekonomik gelişmenin, bankalar tarafından arz edilen kredinin

<sup>2</sup> ‘‘Altın Külçelerinin Yüksek Fiyatları’’ olarak tercüme edilebilir. Eserin tam adı ‘‘*The High Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Bank Notes*’’ şeklindedir.

katlanarak artırılması yoluyla ortaya çıktığını düşünmektedir. Ticari işlemleri çoğaltmasıyla olumlu kabul edilebilecek bu süreç, zaman zaman bankaların aşırı ve agresif kredi uygulamaları yüzünden enflasyonist dönemlere yol açıp iktisadi adalete zarar vermişlerdir (Blaug, 1985: 130; Ricardo, 2018: 280). İki farklı para arzı türü olan değerli metallerin miktarının artışı ve banknot para biçimindeki emisyon artışı, benzer sonuçlara yol açmıştır. Ricardo'ya göre piyasaya kâğıt para sürümü söz konusu ise, miktarın sınırlandırılması ilkesinin ortaya çıkardığı sonuçları anlamaktan daha önemli bir şey yoktur. Kâğıt paranın değerini koruyabilmesi için temel koşul, para miktarını belirlerken, standart ilan edilen maden değerine göre ayarlama yapılmasıdır. Değerli metal ve kâğıt para, birer ekonomik ve sosyal refah aracı olarak anlaşılabilir ve kontrol edilebilir. Sınırsız yetkiyle kâğıt para basarak emisyon hacmini şişiren her devlet ya da banka, bu yetkiyi kötüye kullanmış kabul edilebilir. İktisadi adaletin düşmanı olduğu söylenebilen enflasyon canavarına karşı, tüm devletlerde, kâğıt para arzı denetim altında tutulmalıdır. Buna yönelik en uygun yöntem, piyasaya arz edilen kâğıt parayı ve bu parayı sürenleri, altın sikke veya külçe karşılığıyla değiştirme zorunluluğuna tabi tutmaktır. İngiltere'de bu işlemleri yürüten merkez olan *Bank of England*, diğer bankaların bonolarını, metal olarak ödemeleri için kendilerine göndererek o bankalar üzerinde tam olarak böyle bir gayri resmi denetim uygulamıştır. *Bank of England*, on dokuzuncu yüzyılda, merkezi ve sorumlu bono ihracını desteklemek ve bankacılık uygulamalarını denetlemek üzere yasal düzenlemeler yapılmasında öncü kuruluş görevini üstlenmiştir. Ricardo açısından iktisadi adalet nosyonunun, finans yönünün sağlam temellerle gerekçelendirilmesini sağlayan bu politikalar, insanların güvenle ticaret yapabilmesine imkân vermektedir (Eagleton ve Williams, 2011: 314-316; Ricardo, 2018: 281-284).

Adam Smith gibi Ricardo da madeni paradan ziyade kâğıt paranın kullanılmasını istemiştir. Bu bakımdan kâğıt paranın, madeni para miktarına oranla piyasada daha yoğun dolanımını savunmuştur. Banknot, altına nazaran daha az masraflıdır. Para, varlığıyla emniyet verici olmalıdır ve iktisadi işlemlerde istikrar sağlamalıdır. Banknotların karşılığı %100 olmazsa enflasyon önlenemez ve bu yüzden iktisadi adalet sağlanamaz. Ricardo, para değerinde görülen düşüklüğün fazla miktarda banknot ihracından ve altının ülkeyi terk edişinden, para değerinde görülen değişikliklerden meydana geldiğini düşünmektedir. Dolayısıyla banknot ihracı giderek azaltılmalıdır ve nihayetinde altınla başa baş hale getirilmelidir. Ricardo'nun bu tezine "*Currency Principle*" adı verilmektedir. Onun yaşadığı dönemde, altın, para olarak kullanılmıştır. Kâğıt para da %100 altın karşılığında çıkartılmıştır. Ricardo, paranın değeri ile üretiminde ortaya çıkan maliyet arasında da ilişki bulunduğunu savunmuştur. Çünkü piyasada eğer dolaşımdaki altın paranın değeri, üretim maliyetini (altının çıkartılıp para haline getirilme maliyetini) aşarsa altının çıkartılmasına çalışılır ve altın cinsindeki eşya paraya dönüştürülürdü. Ters durumda yani dolaşımdaki paranın değeri, üretim maliyetinin altına düşerse, madenler işletilmez ve altın, para dışı eşyaya dönüştürülürdü. Ricardo'nun bu görüşü kâğıt para için geçerli değildir (Turanlı, 2000: 83; Ersoy, 2015: 287).

Ricardo, dolaşımdaki para miktarının olabileceği en mükemmel durumu, temsil ettiği altınla eşit değerde olan ve tümüyle kâğıt paradan oluşturulmuş bir sistem ile ifade etmektedir (Ricardo, 2018: 285). Ricardo'nun yaşadığı çağın ekonomi ve finans perspektifi düşünüldüğünde iktisadi adalete hizmet eden para arzı, değerli metaller ve kâğıt paralar açısından irdelenmiştir. Teknolojik gelişmenin ortaya çıkardığı yeni sanal para birimlerinin bizatihi kendileri ve buna bağlı olarak ürettikleri ödeme yöntemleri tarafından tehdit edilseler bile günümüzde hala önemini koruyan bu arz

öğeleri, insanlar tarafından tercih edilmeye devam edilmektedir. Enflasyonla mücadele konusunda geçmişten günümüze değin politika yapıcıların ve uygulayıcıların en etkili araçlarından olan para arzı enstrümanları, küresel manipülatif sermaye hareketlerine karşılık olarak, iktisadi adaletin tesisine yönelik içerdikleri özelliklerle günden güne önemlerini artırmaktadırlar.

### 3.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi ve İktisadi Adalet

Modern uluslararası ticaret teorisi, Ricardo’nun, ticaretin ülkeler için karşılıklı olarak faydalar içerdiğini göstermesi ile başlamıştır. O, modelini kurarken, özellikle İngiltere’nin gıda ithalatını kısıtlayan gümrük tarifelerinin kaldırılması için serbest uluslararası ticareti savunmuştur. Bunun arkasında yatan neden, özellikle 1789 Fransız Devrimi’nden 1815’teki Napolyon’un Waterloo’daki yenilgisine kadar süren dönem boyunca İngiltere’nin dış ticaretini mahveden Fransa ile sürekli savaş halinde bulunulmasıdır. Savaşlar, her ne kadar aksini savunanlar olsa da geniş halk kitlelerini daha da yoksullaştırıp iktisadi adaleti tahrip etmektedir. Savaşın etkileri olarak, korsanların ticaret gemilerine saldırıları ve Fransa’nın İngiliz mallarının ticaretine ambargo uygulaması, mamul mal ihracatçısı ve tarım malları ithalatçısı olan İngiltere’de gıda fiyatlarını yükseltmiştir. Mamul mal üreticilerinin kârlarını ve mamul mal üretiminde çalışan işçilerin ücretlerini düşüren, toprak sahiplerinin gelirlerini büyük ölçüde artıran bu durum, savaş sonunda gıda malları fiyatları düşüşüyle birlikte bir düzeltme politikasını gündeme getirmiştir. Güçlü toprak sahipleri, harekete geçerek Tahıl Yasaları (*Corn Laws*) diye adlandırılan yasal düzenlemeyi yaptırmışlardır. Bu düzenlemeyle getirilen gümrük vergileriyle tahıl ithalatı zorlaştırılmıştır. Ricardo, Tahıl Yasaları ile getirilen yasal düzenlemelere karşı çıkmıştır. O, Tahıl Yasaları düzenlemeleri kaldırılırsa, sermaye sahiplerinin daha iyi duruma geleceğini ve toprak sahiplerinin durumunun kötüleşeceğini bildiğinden, genel bir model geliştirmiştir. Bu model, uzmanlaşmanın karşılaştırmalı üstünlüklere dayanmasını öne sürmektedir. Ricardo gerçekte bir grubun menfaatlerini (kapitalistler) savunmuş fakat modelinde bir ulusun bir bütün olarak kazançlarını vurgulamıştır. Akıllı ve modern stratejisiyle Tahıl Yasaları yürürlükten kaldırılmış ve iktisat bilimine değerli bir katkı yapmıştır. Bu katkı, Ricardo’nun ‘‘Karşılaştırmalı Üstünlük Kuramı’’ şeklinde tanınmıştır (Krugman ve Maurice, 2003: 59; Ricardo, 2018: 14).

Karşılaştırmalı üstünlük kavramının Robert Torrens ve David Ricardo tarafından keşfedilmesi ve Torrens’in bu kavramı iki yıl önce dile getirmesine rağmen Ricardo ile ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir. Torrens’e göre bir ülke, ilgili malın ithalat bedelini ödemek için kullanılan ihraç mallarında daha büyük (yani karşılaştırmalı) bir avantaja sahip olduğu için bir malı, ticaret ortağından daha düşük bir gerçek maliyetle üretebilse bile yine de ithal ederek fayda sağlayabilir. Ricardo’nun formülasyonu, Torrens’in yaptığı analizle karşılaştırıldığında, her iki yazarın da ticareti, on sekizinci yüzyıl koşullarıyla tutarlı argümanlar kullanarak haklı çıkardığı görülebilir. Thweatt’e göre Ricardo’nun formülasyonu kusurlu, Torrens’ininki ise eksik olsa bile bunları ana akım politik ekonomiye dahil etmekten sorumlu olan kişi Ricardo’nun takipçilerinden biri olmuştur. Bu kişi muhtemelen James Mill’dir. Temel argüman aynı olsa da Ricardo’nun beyanı, uluslararası iktisat öğrencileri arasında, Torrens’in açıklamasına nazaran daha fazla ilgi uyandırmıştır. Nitekim Robbins’e göre Torrens’in formülasyonu, bu kuramın ortaya çıkarabileceği devrimsel sonuçlar hakkında hiçbir fikre, öngörüye sahip değildir (Maneschi, 1998: 51-56; Torrens, 1815: 264-265).

Ricardo'nun ele aldığı kurama göre, basite indirgenmiş haliyle, iki ülke ve ticarete konu olan iki mal bulunmaktadır. Bir ülkenin, her iki malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda bile, her iki ülke için avantajlı ticaret yapma olanağı bulunmaktadır. Her iki malın üretiminde de mutlak dezavantajı olan bir ülke, dezavantaj açısından görece daha az risk barındıran malı üreterek ihraç ederse, bu malın üretiminde ve ihracatında karşılaştırmalı üstünlük elde edebilir. Üretiminde dezavantajının yüksek olduğu malın üretimini durdurup, bu malı diğer ülkeden ithal ederek hem kendi adına hem de uluslararası ticaret adına verimli bir hamle yapmış olmaktadır. O, uluslararası serbest ticareti, karşılaştırmalı maliyetler yolu ile açıklamada iki ülkeyi ele almakta ve karşılaştırmaları bu gerekçelendirmeyle yapmaktadır. Ricardo, Portekiz ile İngiltere'yi kumaş ve şarap mübadelesi yapan iki ülke şeklinde ele alarak değerlendirmelerde bulunmaktadır. Portekiz, şarap üretimi için 80 kişi çalıştırmakta, kumaş için 90 kişiye ihtiyaç duymaktadır. Ona göre Portekiz, kumaş karşılığında şarap ihraç ettiği takdirde kazanacaktır. Çünkü sermayesini şaraba tahsis ettiğinde daha kârlı olacaktır. İngiltere kumaşta, Portekiz de şarapta uzmanlaşırsa İngiltere'nin ürettiği kumaşı şarapla mübadele etmek suretiyle daha fazla şarap, Portekiz'in daha fazla kumaş elde etmesi mümkündür. Uzmanlaşma her iki ülkenin de menfaatinde ve iktisadi adaletin tesisine katkı vermektedir. Ricardo'ya göre eğer Portekiz, öteki ülkelerle asla ticarete bulunmasaydı, bu ülke, ötekilerden kendi ihtiyacı için gerekli olup da satın aldığı kumaşa ve diğer şeylere karşı kendi ürünlerini vermeyip, aldıklarını içerde üretmek için sermayesinin büyük bir kısmını tahsis etseydi, miktar ve tür bakımından daha az ürün elde etme ihtimaliyle karşılaşacaktı. Hem Portekiz'in refahını azaltan hem de uluslararası ticareti baltalayan bu durum, iktisadi adalete hizmet etmemektedir (Turanlı, 2000: 83-85; Ricardo, 2018: 111).

Karşılaştırmalı Üstünlük Kuramı; ülke içinde tam rekabet koşullarının geçerli olması, ödemeler bilançosunun dengede olması, tam istihdamın ve tam kapasitenin mevcut olması, üretim maliyetinin emek maliyetine eşit olması, her malın arz fiyatının üretim maliyetine eşit olması ve nakliye masraflarının hesaba katılmaması durumunda geçerli olmaktadır. Ricardo'nun analizleri, serbest ticaret ile her ülkenin en etkin biçimde üretimde bulunduğu mallar üzerinde çalışma ve bunları öteki gerekli mallarla mübadele etme suretiyle maksimum kâr sağlama olanağı elde edeceğini göstermektedir. Ricardo modeli, emek-değer teorisine dayansa bile fırsat maliyeti ile açıklanabilir. Ricardo modelinde maliyeti oluşturan tek etken emek faktörü olarak kabul edilirken, diğer üretim faktörleri göz ardı edilmiştir. Ayrıca emek faktörü homojen bir üretim faktörü olarak varsayılsa da emek faktörü homojen değildir, emeğin niteliği mutlaka farklılık gösterir (İyibozkurt vd., 2014: 19; Hepaktan, 2015: 32-38). Serbest dış ticaretin faydalarını gözler önüne seren Karşılaştırmalı Üstünlük Kuramı, yöntemi benimseyen ülkeler için daha yüksek refah sağlayıp iktisadi adaletin sağlanmasına katkıda bulunmuştur.

#### **4. Ricardo'nun Kendinden Sonraki Dönemlere Etkileri**

Ricardo, sonuçlarını açıkça formüle edilmiş varsayımlardan çıkarması anlamında ekonomi biliminin kurucularındandır ve kendinden sonra gelen iktisatçılar tarafından rol model kabul edilen isimlerden biri olmayı başarmıştır. Modern ekonomi, büyük ölçüde aksiyomlar ve hipotezler temelinde soyut akıl yürütme ve matematik yoluyla önermelerin türetildiği bir modeller koleksiyonu olarak düşünülebilir. Bu yöntem, matematiği açıkça kullanmasa da Ricardo tarafından kullanılmıştır. Onun hayata karşı liberal yaklaşımı ve dogmatik görüşlerle gerekçelendirmeler yapmamaya yönelik

eğilimi, bilimsel görüşleri dolayısıyla bir yandan Adam Smith ve Malthus’la birlikte klasik politik ekonomi anlayışının ana temsilcilerinden biri kabul edilmesine diğer yandan da belli bir ölçüde sosyalist Karl Marx’ın öncüsü olmasına imkân vermiştir (Heertje, 1970: 80; Ricardo, 2018: 18). Ricardo, klasik politik ekonomi anlayışının son büyük temsilcisidir. Onun vefatından sonra iktisat bilimi, zamanla klasik politik ekonominin derinliğinden ve ufkundan kopmuştur. İlerleyiş, Marx’ın bayağı (vülger) iktisat dediği bir yaklaşıma ve ardından bu yaklaşımın sistematize edilmiş, formelleştirilmiş, matematik modellere dönüştürülmüş bir versiyonu olarak görülebilecek olan neo-klasik özürçülüğe doğru olmuştur (Marx, 2003: 148/271; Savran, 1997: 8).

Ricardo’nun vefatından 75 yıl sonra, ekonomi özellikle önemli bir dönüşüme uğramış ve insanların konuşup tartıştığı bir konu olmaktan çıkıp profesyonel olarak icra edilen bir meslek haline gelmiştir. Ricardo’dan sonra gelişen iktisadi düşünce akımları, ortaya çıkardıkları savunmalarla ister özgül öğretim ister zamanın genel bilgisi nedeniyle olsun, bütün sanayi ülkelerinde, sistemin yorumlandığı ve savunulduğu düşüncelere muhalefet etmişlerdir. Bu muhalefetin bir kısmı, güç ve insan dürtüsüyle birlikte özel mülkiyet sahipliğini ve zenginlik sevdasını sorgulayan sosyalistlerden gelmiştir (Galbraith, 2010: 89/122). Ricardo’nun ekonomik görüşlerinin etkileri, Marx’ın çalışmalarında gözlemlenmektedir. Klasik yaklaşımın bazı yöntemlerini analizlerinde kullanan Marx, klasik teoriden ve onun çıkarımlarından tamamen farklı sonuçlara ulaşmıştır. Klasik emek değer teorisini Ricardo’dan farklı şekilde kullanmış ve işçilerin burjuvazi tarafından sömürüldüğünü ortaya koymuştur. Ricardo, emek değer teorisini, gelirin, uzun dönemde nasıl dağılacığı analizi için kullanırken Marx, sömürünün sisteme nasıl iliştiirildiğini incelemiştir. Marx, işçinin sömürülmesinin nedeninin üretim araçlarına sahip olmamasından kaynaklandığını ifade etmiştir (Marx, 2003: 83-86; Erdem vd., 2012: 90-91). Marx’a göre Ricardo, emeğin değerinin, ücretlerin üretimi için gerekli emek miktarı ile belirleneceğini ifade ederek değer, üretim sürecinde harcanan emek miktarına bağlı bulunduğu yolundaki görüşünü tehlikeye düşürecek gibi görünen bir güçlükten ustaca kaçınmıştır. İktisadi adaletin tesisine yönelik belirleyici etmenlerden olan mülkiyet sahipliği konusunda Ricardo ile Marx’ın ayrışan bakış açıları, binyıllar boyunca kademe kademe ortaya çıkan ve sermayenin emek üzerindeki neredeyse mutlak kontrolüne doğru giden süreci algılayabilme açısından önemlidir. Yaşadıkları zaman dilimleri itibarıyla birbirinin ardılları olduğu söylenebilen bu iki düşünürün emek sermaye ikilemine ilişkin analizleri, iktisadi adaletsizliğin yaygınlaşma hızına ve bu durumun kabul edilmesine dair dikkat çekici bilgiler sunmaktadır. Ricardo, sanayi devriminin gelişim sürecine denk gelmiştir. Marx ise sanayileşmenin ağır sonuçlarının belirginleştiği dönemde yaşamıştır. Bu evreler, doğal olarak bakış açılarını değiştirmiştir. Marx için Ricardo’nun argümanları, bazı durumlarda burjuva ekonomisine karşı bir saldırı silahı gibi görülse de çağ değiştirebilecek düzeyde etki kapasitesinden uzaktır (Marx, 2003: 22/188/446-458).

Ne Ricardo ne de Malthus, ihtilaf ve devrime kaynaklık edecek metinler hazırladıklarından haberdar idiler. Ricardo ve Malthus, yöneten sınıfın ayrıcalıklarının belirlediği iktisadi düzenin yani hâkim sınıfın sözcüleri olmuşlardır. Ancak, üzerine analizler yaptıkları yeni sanayi dünyasına ilişkin, öncekilerden çok daha büyük değerlendirmelerde bulunmuşlardır. İnsanlar, binlerce yıl boyunca hayat standartlarında temel ve devamlı bir değişime şahit olmasalar bile sanayileşmeyle “fabrika köleliği” şeklinde ifade edilebilecek yeni bir aşamaya geçmişlerdir. Galbraith’e göre Ricardo, iktisadi adalete dair umut kırıntılarının gittikçe ortadan

kaybolduğu bu evrede, toprak sahiplerinin hak edilmemiş kazançlarına ilişkin en büyük savı ortaya koyan düşündürdür. Ona göre Ricardo'nun sanayi ve kapitalizm hakkındaki görüşleri, daha yaygın bir tarım devrimine öncülük etmesi gerekirken bu amaca hizmet edememiştir. İlerleyen yıllar, sistem adına söz alanlar ile sistemin kurbanı olarak görülen kitleler adına söz alanlar arasında giderek fırtınalı bir bölünme oluşmasına yol açmıştır. Malthus ile özellikle Ricardo'nun fikirleri her iki tarafın da işine yaramıştır. Sosyal bilimlerde görüşler ortaya koyan bilim insanlarının, kendilerini ifade ederken düşündükleri ile insanların o zamanlarda anladıkları ve ilerleyen çağlarda bu düşüncelere yükledikleri anlamlar farklılaşabilir. Galbraith'in de ifadesiyle Ricardo, bir kahraman olma hedefini gütmemiştir. İlgilendiği konulara ilişkin kaleme aldığı fikirler, söylem bazında güçlü oldukları için, onlara bel bağlayan kesimlere avantajlar sağlamıştır (Galbraith, 2010: 87-89).

## 5. Sonuç

David Ricardo, ortaya koyduğu görüşler ve onları inceleyen düşünürler sayesinde yüzyıllar boyunca adından söz ettiren bir bilim insanı olmuştur. Yaşadığı zaman diliminin çalkantılı gündemini oldukça iyi analiz etmiştir. Büyük Britanya ve idealleri üzerine yaptığı değerlendirmeler, klasik iktisat anlayışının kapitalist sisteme sağladığı temelleri algılama açısından önemlidir. Dolayısıyla Ricardo'nun görüşlerinin adalet ve iktisadi adalet bağlamında incelenmesi, ekonominin işleyişini anlama noktasında yararlıdır. O, adaleti, adaletsizlik oluşturan ve oluşturmayan durumlar üzerinden analiz etme yönünde eğilim göstermiştir. Ricardo analizinde temel sağlayan kavramlardan adalet; hakların ve sorumlulukların dengeli, hakkaniyete uygun şekilde tespit edilmesini sağlar. Aşırılık arz eden davranışların, öğelerin belirli kıstaslar dahilinde, olması gerekene uygun şekilde tazmin edilmesine imkân verir. İktisadi adalet ise üretim ve bölüşüm süreçlerinde, üretilenlerin, oluşturulma faaliyetine katılanlar, katılmak istemeyenler veya katılmayanlar arasında tahsisin, adil ve hakkaniyete uygun şekilde yapılmasıdır. İktisadi adalet; düşünürlerin, filozofların, farklı alanlarda çalışan bilim insanlarının temel ilgi alanlarından biri olmuştur. Hem adalet hem de iktisadi adalet, dengeyi sağlamalıdır. Sosyoekonomik ve politik açıdan dengeli toplum, adil toplum olarak tasvir edilebilir.

Ricardo, politik ekonomi anlayışı ile klasik iktisadı en iyi temsil eden düşünürlerden biri olmuştur. O, Malthus'a karşı yanıtlarında, politik ekonomiyi, zenginliğin doğası ve nedenleri üzerine bir araştırma şeklinde değerlendirmekten ziyade, sanayi ürününün (endüstriyel üretimin) oluşumunda hemfikir olan sınıflar arasındaki bölüşümü belirleyen yasaların araştırılması şeklinde ele almıştır. Politik ekonominin tahsis (bölüşüm) hususunda ihtiva ettiği kombinasyonlara ve adil bir sistemin inşasına yönelik ihtimallerin cezbediciliğine sıkça övgülerde bulunmuştur. İktisadın en zor ve belki de en önemli konusu olarak gördüğü zenginlik ve bölüşümünde itiraz edilemez bir değer ölçüsü bulmanın aşırı zorluğu konusunda Malthus ile yaptığı fikir alışverişleri dikkat çekmektedir.

Ricardo; devrimler, savaşlar, nüfus baskısı, resesyon, büyük teknolojik gelişmeler yüzünden çalkantılı bir dönemde olan İngiltere'de yaşamıştır. Kimilerine göre on dokuzuncu yüzyılda iktisadi düşüncenin sembolü kabul edilen Ricardo, dış ticaret üzerine geliştirdiği teorisiyle, Britanya ile diğer ülkeler arasındaki ticarete yön veren argümanlar sunmuştur. Yaptığı çalışmalar, genel fiyat düzeyi, para, bankacılık sistemi, faiz oranı ve döviz kuru gibi temel ekonomik konuların yanında adalet ve iktisadi adaletle yönelik bilgileri içermektedir.

Adam Smith'in *Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma* kitabını incelemesiyle değer kuramı, büyüme, dış ticaret gibi alanlara ilgi duymaya başlayan Ricardo, bu konularla ilgili makaleler, risaleler yazmıştır. İktisadi adaletsizliğe yol açan unsurların fazlalığını ortaya koyan Ricardo'ya göre toprak sahiplerinin rantını artırması, girişimcilerin kârını azaltıp ekonomik büyümeyi yavaşlatır. Bu süreç, ekonomik durgunluğa neden olur ve gelir dağılımının bozulmasına yol açar. Ekonominin kendine has işleyişi sayesinde fiyatlar, ücretler, kârlar ve rant, iktisadi adalete uygun şekilde seyredebilir. Devlet müdahaleleri ise doğal işleyişi bozmaktadır. Dolayısıyla devletin iktisat alanını düzenlemeye ve yönlendirmeye yönelik orantısız, aşırı hamleleri engellenmelidir. Fiyat, mallar ve hizmetler arasında bir dengeyi ifade etse bile her zaman sapma eğilimlerine maruz kalmaktadır. İktisadi adalet, paranın temsil gücüyle dengelediği fiyatların, piyasa nezdinde ölçü olma görevini yerine getirebilmesiyle sağlanabilir. Emegın fiyatı olarak kabul edilebilecek ücret, iktisadi adaletin geniş kitlelere yayılmasına imkân veren araçtır. Kâr marjı, arttığı müddetçe, ekonomik sistemi iktisadi adaletten uzaklaştırmaktadır. Para arzı, malların ve hizmetlerin işleyişine uyumlu şekilde kontrol edilebilirse enflasyona yol açmaz ve iktisadi adalete hizmet eder. Ricardo'ya göre, bütün bu sayılan öğeler arasında makul bir denge sağlanabilirse iktisadi adalet de tesis edilebilir.

Ricardo'nun, iktisadi adalete yönelten bir dış ticaret analiz yöntemi olan ve ününü artıran Karşılaştırmalı Üstünlük Kuramı, iki ülkenin ve ticarete konu olan iki malın bulunduğu bir sisteme sahiptir. Onun analizlerine göre serbest ticaret ile her ülkenin en etkin biçimde üretimde bulunduğu mallar üzerinde çalışma ve bunları öteki gerekli mallarla mübadele etme suretiyle maksimum kâr sağlama olanağı bulunmaktadır. Bir ülkenin, her iki malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda bile, her iki ülke için avantajlı ticaret yapma olanağı bulunduğunu öngören teori, uluslararası serbest ticareti karşılaştırmalı maliyetler yolu ile açıklamadaki katkısıyla iktisadi adalete hizmet etmektedir.

Dünya genelinde gelir dağılımı eşitsizliğinin, servet birikimiyle orantılı şekilde ivmelenerek arttığı gözlemlenmektedir. Bilim insanlarının belirli kıstaslar dahilinde ele aldıkları eşitsizlik raporları, hem yerel hem de küresel gelir bölüşümünün zaman içinde nasıl bozulduğunu ortaya koymaktadır. Dünya Eşitsizlik Raporu (*World Inequality Report 2023*<sup>3</sup>), en zengin %10'luk dilimin, dünya servetinin yaklaşık %75 gibi büyük bir kısmına sahip olduğunu göstermektedir. %0,01'in sahip olduğu servet, 1995'te toplam servetin %8'inden az iken günümüzde yaklaşık %12'ye yükselmiştir. Dünya nüfusunun yarısı ise neredeyse tamamen zenginlikten, refahtan, adil gelir payından yoksun durumdadır (Chancel, et al. *World Inequality Report 2022*). Böylesine bir ekonomik görünümde Ricardo, ele aldığı konular ve ifade ettiği fikirler ile çözüme yönelik çalışmalar yapma amacına sahip olan bilim insanları için, adalete ve iktisadi adalete yönelik incelenmeye değer bilgiler vermektedir. Klasik iktisadın, politik ekonominin ve iktisadi düşüncenin önde gelen temsilcilerinden biri addedilen Ricardo, ürettiği eserler ve paylaştığı fikirler ile iktisadi adaletin tesisine yönelik uygulamalara gerekçelendirme sağlayan argümanlar sunmaktadır.

<sup>3</sup> Dünya Eşitsizliği Veri Tabanı'nın 2023 güncellemesi, 2022 yılına kadar olan servet eşitsizliği verilerini içermektedir. Kaynak: <https://wid.world/news-article/whats-new-about-wealth-inequality-in-the-world/>

## Referanslar

- Akdağ, H. (2020). *Gelir dağılımı teorileri çerçevesinde gelir eşitsizliği analizi*. İstanbul: İksad Yayınevi
- Alkan, Y. (2018). *J. Rawls'ın iktisadi adalet teorisi*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Kayapalı Aslan, B. (2023). Gelir dağılımı kavramı ve gelir dağılımına ilişkin literatür üzerine bir inceleme. A. Şahin (Ed.), *Sosyal bilimlerde akademik araştırma ve değerlendirmeler-V* içinde (71-84 ss.) Gaziantep: Özgür Yayınevi. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub401.c1753>
- Barber, W. J. (2007). *İktisadi düşünce tarihi*. (Çev. İ. Durdu) İstanbul: Metropol Yayınları.
- Bell, J. F. (1967). *A history of economic thought* (2nd ed.). New York: The Ronald Press.
- Blaug, M. (1985). *Economic theory in retrospect* (4th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. (2023). *World inequality report 2022*. Paris: World Inequality Lab. Erişim adresi <https://wid.world/news-article/whats-new-about-wealth-inequality-in-the-world/>
- Checkland, S. G. (1952). David Ricardo. *The Economic History Review*, 4(3), 372–375.
- Çetinkaya, Ş. (2017). Gelir dağılımı adaletinin ve ekonomik büyüme ile ilişkisi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 1-11.
- Eagleton, C. ve Williams, J. (2011). *Paranın tarihi*. (Çev. F. Kahya). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdem, B., Adaçay, F. R., İslatince, H., Tiryaki, A., Demir, Ö. ve Acar, M. (2012). *İktisadi düşünceler tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, A. (2015). *İktisadi teoriler ve düşünceler Tarihi* (Dördüncü baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Fonseca, G. (2004). *David Ricardo. The history of economic thought*. Erişim adresi <https://www.hetwebsite.net/het/profiles/ricardo.htm>
- Galbraith, J. K. (2010). *İktisat tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Heertje, A. (1970). On David Ricardo (1772—1823). *Transactions and Miscellanies (Jewish Historical Society of England)*, 24, 73–81.
- Heilbroner, R. L. (2013). *İktisat düşünürleri: büyük iktisat düşünürlerinin yaşamları ve fikirleri*. (Çev. A. Tartanoğlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hepaktan, C. E. (2015). *Uluslararası iktisat*. Manisa: Emek Matbaacılık ve Yayıncılık.
- İyibozkurt, E., Tonus, Ö., Erlat, G., Karluk, S. R. ve Ertürk, E. (2014). *Uluslararası iktisat teorisi* (Üçüncü baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kabaş, T. (2020). Batı kültüründe ekonomi düşüncesinin, para ve ticaretin etikle olan ilişkisi. *The Journal of Academic Social Science*, 8(1), 215-229.
- Kaldor, N. (1955-1956). Alternative theories of distribution, *The Review of Economic Studies*, 23(2), 83-100.
- Kazgan, G. (2000). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi* (10. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keynes, J.M. (1936). *İstihdam, faiz ve paranın genel teorisi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Krugman, P. R. ve Maurice, O. (2003). *International economics: Theory and policy* (6th ed.). Boston: Addison Wesley.



- Kuruca, N. (2012). Klasik iktisadi düşüncenin doğuşu ve temsilcileri. M. Masca, O. Bahar (Ed.), *İktisadi düşünce tarihi* içinde (149-190. ss.). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Küçükcalay, A. M. (2019). Adil fiyat kavramının düşünsel kökenleri ve ortaçağ adil fiyat düşüncesinin dönüşümü üzerine. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 3(2). 27-60.
- Maneschi, A. (1998). *Comparative advantage in international trade*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Marx, K. (2003). *Kapital Cilt I-II-III*. (Üçüncü baskı). (Çev. A. Bilgi). Ankara: Eriş Yayınları.
- North, C. C. (1915). The sociological implications of Ricardo’s economics. *American Journal of Sociology*. 20(6). 764-828.
- Ricardo, D. (2011). *Letters of David Ricardo to Thomas Robert Malthus, 1810-1823*. J. Bonar (Ed.). Oxford: Oxford University Press. Erişim adresi <https://www.gutenberg.org/files/36345/36345-h/36345-h.htm>
- Ricardo, D. (1951). ‘‘On the principles of political economy and taxation’’, *The works and correspondence of David Ricardo Volume I*. P. Sraffa ve M. H. Dobb. (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press. Erişim adresi <https://competitionandappropriation.econ.ucla.edu/wp-content/uploads/sites/95/1970/01/Principles-of-Political-Economy-and-Taxation-1817.pdf>
- Ricardo, D. (2018). *Siyasal iktisadın ve vergilendirmenin ilkeleri* (Dördüncü baskı). (Çev. B. Zeren). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ricardo, D. (1810). *The High price of bullion, a proof of the depreciation of bank notes*. London: Printed for John Murray, 32, Fleet-Street; and Sold by Every Other Bookseller in Town and Country. Erişim Adresi <https://is.muni.cz/el/1456/jaro2009/PEMOEK/um/ricardo1810.pdf>
- Savran, S. (1997). Ricardo’nun dehası ve körlüğü. D. Ricardo. *Ekonomi politiğin ve vergilendirmenin ilkeleri* (Çev. T. Ertan) içinde (7-21. ss.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Torrens, R. (1815). *An essay on the external corn trade*. London: Longman, Rees, Orme, Brown and Green.
- Turanlı, R. (2000). *İktisadi düşünce tarihi* (Üçüncü baskı). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Walsh, A. ve Lynch, T. (2008): *The morality of money: An Exploration in analytic*. Londra: Palgrave Macmillan.